

op 75.000 gulden, terwijl het plan van een afwateringskanaal Amer op 4,5 miljoen gulden uitkwam (blz. 68). Hieruit blijkt niet alleen hoe sterk de kosten opliepen, maar ook dat naast de verbetering van de afwatering ook steeds sterker aan de belangen van de scheepvaart werd gedacht. Daarnaast stonden de eerste plannen vooral in het teken van de overlast ten oosten van 's-Hertogenbosch, terwijl medio negentiende eeuw ook de wateroverlast rondom de stad middels de aanleg van een kanaal op te lossen, een grotere rol ging spelen.

Vanaf blz. 72 neemt het boek een andere wending en worden de plannen besproken die de wateroverlast specifiek rondom 's-Hertogenbosch moesten tegengaan. De wateroverlast hier ontstond door de Dieze en overloop van Maaswater via de Beerse en Bokhovense Overloop. Het eerste plan dateert van 1658 en daarna worden er nog acht besproken voor de Maasmondingswet en vijf erna.

Hoe het uiteindelijk in de tweede helft en begin twintigste eeuw toch tot een definitief plan kan komen om de wateroverlast bij 's-Hertogenbosch tegen te gaan, kan de lezer zelf in het boek lezen. Daarbij is de volledige tekst van de Wet van 26 januari 1883 betreffende de monding van de Maas cruciaal.

Het 136 pagina's tellende boek van Steketee en Willems is op zich een lust voor het oog en zeker voer voor cartografen, want er zijn maar liefst meer dan zeventig kaarten opgenomen. Om deze tot hun recht te laten komen is voor een klein atlas formaat gekozen (24 x 34 cm). Alle kaarten hebben een behoorlijk informatieve toelichting gekregen. Daarnaast is er van die plannenbedenkers, waar dat mogelijk is gebleken een portret in het boek opgenomen. Enerzijds maakt dit alles het boek tot een kijkgenot, anderzijds brengt het de lezer flink in verwarring. De aandacht wordt voortdurend afgeleid om de lange bijschriften bij de kaarten te lezen, terwijl de hoofdtekst (amper een derde van het boek) al lastig genoeg is om te volgen met al die plannen. Op een enkele plek moet er dan ook worden aangegeven waar de hoofdtekst weer verder loopt. Naar mijn smaak is hiermee het evenwicht in zo'n boek verstoord en dat is jammer: vorm gaat inhoud overvleugelen. En als de vorm dan zo belangrijk is, is het maar de vraag of al het kaartmateriaal wel zo mooi of duidelijk is om te worden opgenomen. Negentiende-eeuws kaartmateriaal is niet het mooiste wat er op cartografisch gebied bestaat.

Het boek wordt afgesloten met een notenregister (blz. 122-126), een bibliografie (blz. 126-129), een register op geografische namen, persoonsnamen en namen van instellingen. Ook is er een verklarende woordenlijst (blz. 133-134) opgenomen.

Erik Driessen, *Tranen op het land. Zeeuwen en Brabanders in de Noordoostpolder na de Watersnoodramp* (Lelystad: Waterschap Zuiderzeeland 2013), 110 blz. Geïllustreerd. ISBN 978 90 902 7353 2. Zolang de voorraad strekt gratis verkrijgbaar bij Waterschap Zuiderzeeland, communicatie@zuiderzeeland.nl.

Eva Vriend, *Het nieuwe land. Het verhaal van een polder die perfect moest zijn* (Amsterdam: Uitgeverij Balans 2013), 302 blz. Geïllustreerd. ISBN 978 94 600 3605 7. € 18,95.

In deze dubbele recensie worden vanwege hun onderlinge samenhang de studies *Tranen op het land* en *Het nieuwe land* besproken. Wij starten met *Tranen op het land*. Begin 2013 was het zestig jaar geleden dat onze laatste grote overstromingsramp plaatsvond. Na die ramp bouwden veel boeren uit Zeeland en Noord-Brabant in de Noordoostpolder een nieuw bestaan op. Om de geschiedenis levend te houden heeft Waterschap Zuiderzeeland de verhalen van die Zeeuwen en Brabanders (en/of hun kinderen) op laten tekenen in een boek, dat op 31 januari 2013 in Emmeloord in het bijzijn van veel van de geïnterviewden werd gepresenteerd.

Dijkgraaf Tiesinga noemt het in zijn voorwoord heel bijzonder dat de Zeeuwse en Brabantse gezinnen zonder angst naar de Noordoostpolder trokken: "Ze hadden de kracht

HERMAN
HAVEKES
&
BERT
TOUSSAINT

van de zee nog vers in hun geheugen gegrift, maar begonnen toch een nieuwe toekomst op de bodem van de zee, soms meer dan vier meter onder de zeespiegel. Het getuigt van moed en doorzettingsvermogen om daarvoor te kiezen en” – voegt hij er aan toe – “van vertrouwen in het werk van het waterschap om de Noordoostpolder te beschermen tegen het water”.

Auteur Erik Driessen roemt in zijn inleiding eveneens de bewonderenswaardige veerkracht van de slachtoffers van de ramp: “Opkrabbelen en weer doorgaan, luidde het devies. En niet teveel nadenken over het verleden. Die ellendige herinneringen probeerden ze weg te stoppen in de ontoegankelijke kamers van hun hoofd, waarvan zij alleen de sleutels wisten te liggen”. De verhalen bleven daar lang, benadrukt Driessen. Sommige geïnterviewden spraken voor het eerst over de tragedie die hen zestig jaar geleden trof. Niet zelden kwamen daar emoties vrij die zestig jaar lang waren opgeborgen.

De 25 interviews met de slachtoffers of/ en hun kinderen die volgen vormen de kern van het boek. Het zijn zonder uitzondering aangrijpende verhalen. De ruimte ontbreekt hier om deze interviews samen te vatten. Volstaan wordt met een heel korte impressie. In het interview met Adriaan van Oorschot (blz. 15-18) komt de titel van het boek naar voren. Zijn ouders verloren drie heel jonge kinderen. Zijn moeder kende depressies en zijn vader verwerkte het verdriet zelf. “Mijn tranen liggen op het land, daar achter de paarden”, zei hij later soms. Professionele hulp hebben zijn ouders nooit gehad. Dat bestond toen helemaal niet. De vader van Albert Snoek, een Urker visser, ging die zondag niet naar de kerk, maar net als veel andere Urker vissers naar Zeeland waar zijn kotter lag. Via de boordradio zette hij een radioverbinding op en konden hulpacties worden gecoördineerd. Ook werden met de kotters veel mensen uit huizen en boerderijen gered. Hessel Snoek kreeg de titel “de admiraal van Urk” (blz. 19-21). In het interview met Izaak den Boer (blz. 30-32) wordt gememoreerd dat de burgemeester van Poortvliet beval het droppen van rubberboten uit vliegtuigen onmiddellijk te stoppen, omdat die soms dwars door de daken vlogen. Voorts komt in dit interview naar voren dat je niet zo maar op het “nieuwe land” kon gaan boeren: “(...) het selectiebeleid was heel streng. Ze letten daarbij niet alleen op je kwaliteiten als boer. De nieuwe bevolking moest ook een afspiegeling zijn van de maatschappij, zodat er bijvoorbeeld een goede balans was tussen het aantal katholieken en het aantal protestanten” (zie hiervoor *Het nieuwe land*, dat wij hieronder bespreken). Den Boer toont zich goed bewust van het belang van goed waterbeheer: “Bestuurders die willen bezuinigen op de waterschappen, begrijp ik niet”. En: “Verhoog de dijken niet als het water al hoog staat, dan ben je te laat (...)”. Ook Piet Brouwer (blz. 34-36) benadrukt het belang van goed waterbeheer. Hij is blij dat waterschappen tegenwoordig grote organisaties met veel kennis, ervaring en geld zijn. “Dat heb je nodig voor veilig waterbeheer” en “(...) al die kleine waterschapjes hadden vooral te weinig middelen om de dijken te verhogen, met het onderhoud aan de dijken was voor de ramp niet zoveel mis”. Jaap en Atie Francke (blz. 37-39) lieten hun huis in Tollebeek voor de zekerheid door de aannemer “een beetje hoger” bouwen, hetgeen in 1999 nog natte voeten voorkwam.

Slachtoffer en huidige waterschapsbestuurder Jaap Naaktgeboren (blz. 50-52) wijst op het volledig ontbreken van communicatiemogelijkheden, zodat men elkaars ellende die dagen gewoon niet kende. Ook attendeert hij er op dat instanties tijdens dergelijke noodsituaties niet de allerbelangrijkste reddingsboei vormen en dat er natuurlijke leiders opstaan. In zijn dorp 's Gravendeel was dat bijvoorbeeld de huisarts die bij wijze van spreken beter wist waar de dijken slecht waren dan de bestuurders. Naaktgeboren roept op tot continue waakzaamheid: “In het rampgebied waren waterschappen én bewoners zich niet meer bewust van dat gevaar. Die fout mogen we nooit weer maken. En toch zie je ook nu dat zelfs politici vraagtekens plaatsen bij het nut van een waterschap. Dat is voor mij onbegrijpelijk”. Dit laatste signaal keert ook terug in de interviews met Jan van der Slikke (blz. 85-88) en Rien van der Weele (blz. 89-92). Van der Slikke zegt als Zeeuw niet zo snel te schrikken, maar het niettemin fijn te vinden dat de dijken zijn opgehoogd en dat er nu veel meer belangstelling voor waterbeheer is. Van der Weele zegt voor zijn verhui-

zing grondig nagegaan te zijn of die polder onder NAP wel veilig was. Daar was hij snel uit: “De dijken leken wel bergen in vergeleken met de molshopen die we kenden uit Zeeland”. Adrie van Dongen had eerder (blz. 26) al aangegeven dat de binnendijken in de Noordoostpolder al sterker waren dan de zeedijken in Zeeland.

Het laatste interview is met Karla Peijs, oud-Europarlementariër en minister van Verkeer en Waterstaat en tot 1 maart 2013 Commissaris van de Koningin in Zeeland (blz. 106-108), die als negenjarig meisje de ramp in Hooge Zwaluwe beleefde. Peijs benadrukt in haar lange politieke leven altijd gestreden te hebben tegen het morrelen aan het budget voor dijken. Want, zo drukt zij het mooi uit: “Het is heel verleidelijk om te geloven dat de dijken veilig zijn, maar geloof kan weten nooit vervangen”. Peijs vindt dat de zorg voor dijken geen onderwerp van politieke discussies of bestuurlijke afwegingen mag zijn: “Een bestuurder moet niet de keuze hebben tussen de bouw van een schouwburg en het onderhoud van de dijken”. Geld voor de dijken is wat haar betreft daarom geld voor de dijken, waarmee zij overigens niet direct de waterschappen heilig verklaart: “Als blijkt dat samengaan met de provincies efficiënter is, ben ik daarvan geen principieel tegenstander. Maar dan moet het budget voor waterveiligheid absoluut gewaarborgd zijn”.

Het boek sluit af met een kort feitenrelaas (blz. 110-111). Door het boek heen zijn bovendien indrukwekkende foto's afgedrukt.

Tranen op het land is vooral een uniek boek omdat het zoals reeds gezegd verhalen vertelt die tot dusver vaak waren weggestopt. Wat in al die interviews opvalt, is dat nergens met de beschuldigende vinger naar 'de' overheid wordt gewezen. Men lijkt zijn lot te dragen en door te zijn gegaan met zijn leven. Terwijl de toenmalige staat van de dijken en de waterschapsorganisatie – er waren in 1950 alleen in Zeeland al ruim driehonderd waterschappen tegen nu één – daar toch wel enige aanleiding toe gaf. Tegenwoordig zou de wereld al snel te klein zijn.

Los hiervan zijn uit de interviews ook enkele meer algemene noties te destilleren. De gebrekkige of beter gezegd ontbrekende communicatiemiddelen, de twijfels of het verstandiger was om te vluchten óf juist de zolder op te zoeken, het gebrek aan opvang in de omgeving en het trage herstel (sommige slachtoffers woonden voor jaren elders in het land), het volledig ontbreken van psychische hulp, het belang van lokale kennis en natuurlijke leiders, de bescherming die op terpen gelegen boerderijen boden etc. Nu het hedendaagse waterveiligheidsbeleid uit 'meerlaagsveiligheid' bestaat, waarin ook het adequaat optreden bij rampen een belangrijke rol speelt, valt – ook zestig jaar later – van al die persoonlijke ervaringen te leren. Belangrijk is ten slotte dat het boek eraan kan bijdragen dat onze nationale *awareness* op het punt van waterveiligheid – volgens de Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), die momenteel de *governance* van het Nederlandse waterbeheer onderzoekt, één van onze grootste *gaps* – op het vereiste niveau komt.

Al met al een prachtig boek dat het verdient om in brede kring gelezen te worden. Het Waterschap Zuiderzeeland verdient lof voor dit waardevolle initiatief.

Eva Vriends boek *Het nieuwe land* beleefde binnen een jaar acht drukken. Het onderwerp spreekt dan ook tot de verbeelding: de ontwikkeling van de Noordoostpolder, waarvoor de boeren – en andere bewoners – zorgvuldig werden geselecteerd door de Directie van de Wieringermeer en zijn opvolger, de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP). Ook de selectie voor Oostelijk en Zuidelijk Flevoland komt, zij het veel korter, aan de orde. Vriend, wier grootouders ook tot de uitverkorenen behoorden die de barre grond mochten bewerken, heeft voor het boek tientallen betrokken boerengezinnen, selectieambtenaren en andere polderpioniers geïnterviewd. Daarnaast wist zij in het Erfgoedcentrum Nieuwland een aantal persoonsdossiers te traceren, waaruit een gedetailleerd beeld oprijst van het selectieproces in de praktijk. Aan de hand van al dit materiaal geeft de auteur een boeiende schets van deze bijzondere pionierssamenleving.

De in 1942 drooggevallede polder werd tot in detail gepland. Het was een schoolvoor-

beeld van *social engineering*, een technocratische aanpak van maatschappelijke opbouw. De Directie Wieringermeer en daarna de RIJP speelden daarin de hoofdrol. Tot in de jaren 1980 wees de rijksdienst bijna ieder jaar een aantal boerderijen toe. Anders dan bij de eerste drooggelegde Zuiderzeepolder, de Wieringermeer, wilde men niet alleen door zorgvuldige selectie een hoogwaardige agrarische samenleving creëren, die garant zou staan voor een hoge landbouwproductie, maar ook een stabiele, op gemeenschapsvorming gerichte maatschappijstructuur ontwikkelen. De drooglegging had veel geld gekost en daarom moest er alles aan worden gedaan om een eersteklas landbouwgebied annex samenleving te laten ontstaan. Daartoe werd een gedetailleerde selectieprocedure ontwikkeld.

Er was vooral in de wederopbouwtijd een enorme toeloop van kandidaten: het kleine team van selectieambtenaren liet in de loop der jaren 45.000 sollicitatiebrieven van kandidaat-boeren door zijn handen gaan. Die werden in eerste instantie beoordeeld op zes criteria: leeftijd boven de dertig jaar, getrouwd, aantoonbare maatschappelijke inzet, voldoende scholing en praktische ervaring, financiële soliditeit en het overleggen van referenties. Na deze eerste schifting kregen de overgebleven kandidaten huisbezoek van de selecteurs. Ook de ordelijkheid van het huishouden van de vrouw speelde daarbij een belangrijke rol. Wanneer ook deze test positief uitviel, volgde er meestal nog een persoonlijk gesprek met het hoofd selectie, Bram Lindenbergh.

Niet alleen de boeren gingen door de selectiemolen: ook middenstanders – tot de jaren zestig –, vaklieden, onderwijzers en anderen die in de nieuwe polder aan de slag wilden werden uitvoerig gescreend. De selecteurs keken bovenal naar de mentaliteit van de kandidaten: waren die in staat een nieuwe maatschappij op te bouwen? Toonden ze voldoende pioniersgeest? Ook de inzet voor de gemeenschap woog zwaar, waarbij bovendien nog langs lijnen van de verzuiling werd geredeneerd: er moest een balans zijn tussen gereformeerden, katholieken en vrijzinnigen. De geportretteerde boeren die door de selectie kwamen waren uit het juiste hout gesneden: hardwerkend, sociaal, in agrarisch opzicht innovatief, stoere doorzetters. Velen hebben uitstekend geboerd. Vooral de eerste generatie, zo laat Vriend zien, sprong eruit: de Noordoostpolder behoorde lange tijd tot de meest productieve landbouwgebieden in Nederland (blz. 282).

In 1959 werd het selectiebeleid herijkt. Driekwart van de te vergeven bedrijven moest voortaan toekomen aan boeren die niet meer konden boeren op het oude land, omdat ze plaats moesten maken voor een van de vele bouw- en infrastructuurprojecten die uit de grond werden gestampt. Al eerder werd trouwens incidenteel voorrang verleend aan de categorie 'gedupeerden': zo kregen Walcherse boeren, die zwaar waren getroffen door de oorlogsinundaties, en die na de oorlog een nieuw bestaan wilden opbouwen, de beschikking over 3.000 hectare.

De selectie voor de laatste polder, Zuidelijk Flevoland, was extra gecompliceerd omdat hier ook nieuwe steden moesten komen. Het grondaandeel voor de boeren nam daarom af tot de helft. Het screenen van huurders voor Lelystad en Almere bleek daarbij voor de selecteurs te veel eisend en werd al na enkele jaren opgegeven. Maar voor de boeren veranderde er tot de jaren tachtig weinig. Toen werd het ideaal om bij te dragen aan de nieuwe gemeenschap opgegeven. In de jaren negentig werden de kandidaten verplicht het erf te kopen, met liefst de grond er nog bij. Veel kapitaal meebrengen – dat werd nu het enige selectie criterium, totdat in 1999 alle grond was uitgegeven en de selectietaak erop zat.

Niet alleen de succesvolle boeren, ook degenen die uit de boot vielen krijgen in het boek volop aandacht. Wie werd afgewezen, kreeg doorgaans een afwijzingsbrief zonder uitvoerige motivering. Wie om een nadere motivering vroeg, kreeg nul op het rekest. Die moest het gewoon nog maar eens proberen. Wel kwam het voor dat dan de kandidaat opnieuw werd bekeken. Vele afgewezen kandidaten bleven toch, maar vonden dan werk bij de rijksdienst of gingen aan de slag als landarbeider. De teleurstelling, zelfs verbittering over hun lot maakt Vriend mooi invoelbaar. Het leed werd ook door de vrouwen van de afgewezen boeren gedeeld. Bij feestjes zaten zij altijd apart: ze hoorden er niet echt bij.

Maar er school ook dikwijls verschil onder de wel geselecteerde boerengezinnen. Zo was er een scherp onderscheid tussen kleine en grote boeren. Als er een kerkzaaltje moest worden versierd, dan kregen de vrouwen van de kleine boeren commando's van de echtgenotes van de 48-hectare-eigenaren. En natuurlijk dronk een chauffeur zijn koffie niet in de huiskamer van een grote boer, maar achter in de schuur. Rangen en standen waren op het nieuwe land niet minder aanwezig dan op het oude land.

Opvallend is dat de gesprekspartners weinig kwaad willen horen over de toegepaste selectiemethode en ook niet over het optreden van de selectieambtenaren. Dit gold zeker voor opperselekteur Lindenbergh, die de door hem geleide polderopbouw als zijn levenswerk beschouwde. Door zijn deskundigheid en onkreukbaarheid bouwde hij groot gezag op. Een dominee die in de Noordoostpolder woont noemt de verrichte selectiearbeid een "bewondenswaardige prestatie" (blz. 156). Zijn oordeel wordt onderschreven door de in de polder gespecialiseerde planoloog De Zoete. Ook De Zoete concludeert dat de methode-Lindenbergh het beste paste bij de tijd. En daarmee werden qua landbouwproductie ook uitstekende resultaten behaald. Maar hij wijst er terecht op dat met de strenge selectiemethode ook werd gekozen voor een defensieve maatschappijvisie. De overheid hield angstig en verkrampt vast aan een statische samenleving als ideaalbeeld, ook toen dit in de jaren zestig onhoudbaar bleek.

Vriend heeft een mooi boek geschreven, waarin het selectieproces centraal staat, maar waaromheen ook veel andere aspecten van het pioniersleven, zoals we zagen, aan bod komen, vaak verwoord in treffende verhalen en citaten. Dit alles geschreven in een soepele stijl, die de lotgevallen van de polderpioniers van binnenuit beschrijft en zo dichterbij brengt. *Het nieuwe land* is een uitgebalanceerd boek over de creatie van een maatschappij volgens een maakbaarheidsideaal dat vervlogen is, maar dat doordacht en genuanceerd in beeld wordt gebracht. Het boek is dan ook een welkome bijdrage aan de al omvangrijke literatuur van de Zuiderzeepolders.